

այդպիսի մի բան կարող է լինել, եթե պատմագրիչը հրամանը տրուի ապատմութեան սկիզբին և հրամայողի մահից առաջ: Ինչ որ «քննիչները» համարած են «անխմաստ» և անհնարին, Թովմայի համար միանգամայն հնարաւոր էր: Գաղիկ Արծրունին, որ հրամայած էր Թովմային գրել Արծրունեաց Պատմութիւնը, կարող էր մի ամիս յետոյ սպանուել որեւէ կոտորմէջ, և եթէ Թովմայի Պատմութեան խորագրի մէջ կարդայինք «Պատմութիւն Թ. Արծրունւոյ, զոր գրեալ է հրամանաւ Գաղիայ իշխանի» ևւ նոյն պատմութեան մէջ կարդայինք Գաղիկ իշխանի մահուան մասին՝ դրանով «անխմաստ» չէր լինի Պատմութեան խորագիրը: Դ. Փարպեցին պատմում է թէ Ս. Վարդան խօսելով Յաղկերտի առջև՝ ասաց. «Բայց արդ յայսմ հետէ այսպէս կամք են, ջանամ, զի թէ ցայժմ գործեալ ինչ իցէ, և ոչ արժանի անուան կամ զոլութեան»՝ յայսմ հետէ հնարիմ ամենայն զօրութեամբ և ուժով, օգնակա՞նութեամբն Աստուծոյ, գործել գործ այնպիսի, զոր ոչ միայն առաջի ձեր Արեւաց, այլ և ի կայսեր զբանն և յայլ ազգս պատմեացի համբաւն այն մինչև ցաւախտեան» (էջ 55, Թիֆլիսի տպագրութեան): Այդ «համբաւը» «ցաւախտեան» պատմուելու համար պէտք է, որ գրուէր. և Թովմայի համար անընակաւ և «անխմաստ» չէ, որ Ս. Վարդան հրամայած լինի Եղիշէին գրել իր ձեռնարկած գործի, այսինքն՝ 450 թ. ապրտամբութեան պատմութիւնը: Թովմայի գրածն այսպէս հասկանալով՝ նա կը շարունակի մնալ «խմաստուն պատմագիր» և իր գրածը «անխմաստ» չի լինի:

Ենթադրութեանց սիրահար չեմ. գերադասում եմ ասել «չգիտենք», քան Ենթադրութիւններ անել: Բայց բանասիրութիւնն առանց ենթադրութեան ապրել չի կարող: Տեղեկութեանց բացերը նա գոցում է հաւանական ենթադրութիւններով: Ահաւասիկ մի ենթադրութիւն, որ յօրինում եմ ենթադրութեանց բարեկամների համար: Սրանով կարելի է «հաշտեցնել» մեր հին գրականութեան մէջ եղած տեղեկութիւնները Եղիշէի Պատմութիւնը գրել հրամայողի կամ հայցողի մասին:

450 թ. ապտամբութեան սկզբին Վարդան Մամիկոնեան «հրամայում է»

Եղիշէին գրի առնել իրադարձութիւնները: Պատերազմի մէջ Վարդան նահատակում է հաւատքի համար: Նրա մահից յետոյ Մամիկոնեան տանից մի նախանձախնդիր երէց Դաւիթ անուանով յիշեցնում է Եղիշէին Ս. Վարդանի հրամանը, որ հրամայողի նահատակութեամբ սրբազան կտակի արժէք է ստացած և «հայցում է» իրագործել այդ կտակը: Եղիշէն կատարում է Ս. Վարդանի «հրամանը» և Դաւիթ երէցի «հայցումը»: Այս ենթադրութեամբ կը լուծուին բոլոր կնճիռները. Եղիշէի Պատմութիւնը իրօք որ գրուած կը լինի «հրամանաւ սրբոյն Վարդանայ»: Անհիմն չի լինի և Դաւիթ երէցի անուան յիշատակութիւնը, քանի որ նա՝ կը լինի Ս. Վարդանի «հրամանը» յիշեցնողը և իր «հայցումով» գործադրել տուողը: Թէ Թովման և թէ ձեռագիրները սխալուած չեն լինի. Թովման յիշատակած կը լինի «հրամայողին», որ էր Ս. Վարդան, իսկ ձեռագիրները «հայցողին», այսինքն հրամանը յիշեցնողին, որ էր Դաւիթ երէց Մամիկոնեան:

Սրանով չի հերքուում Հ. Ն. Ակինեանի նոր տեսութիւնը Եղիշէի Պատմութեան մասին: Սրանով անարժէք է դառնում նրա տեսութեան հիմքերից միկը: Նա շատ ուրիշ հիմքեր է բերում իր նոր տեսութիւնը ապացուցելու համար: Այդ տեսութիւնը լիովին մերժելու համար պէտք է այսպէս հատ-հատ քննութեան առնուին նրա բերած ապացոյցները և կամ ժխտուին կամ տարբեր մեկնութիւն ստանան:

Ն. ԱՂԲԱԼԵԱՆ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ՏԷՅՐ ՄԻԻՔԷԼԻՔԻ ԵԿԵՂԵՑԻՆ
ՈՐՄԱՆԿԱՐՆԵՐԸ

1. Վաւմբ.

Ծագումով հայ Մաւաթիացի Մեծ Անապատականը՝ Եւթիմիոս Երուսաղէմ գալուն, առաջին անգամ դիմած էր Փառանի Անապատը ուր միայնակեաց Թեոկրիտոսին հետ բարեկամացած էր հոգեւոր եղբայրութեամբ

մը: Բիշ ժամանակ վերջ, երկու միայնակեացները կը նախընտրեն մեկին լի փառանքն զալ հաստատուելու մերձակայ այն տպառաժային անմատչելի տեղը որ յետոյ պիտի կոչուէր Տէյր Միւքէլիք, և որուն սահմանին մէջ կը գտնուէր նոյն հովիտը: 411-ի գարնան Միւքէլիքի այրին մէջ հաստատուեցան Եւթիմիոս և Թէոկտիստոս, այրին ճամբան շատ դժուարութեամբ գտան եւ հոն կը կատարէին իրենց ճգնողական վարքը: Այրը բոլորովին առանձնացած տեղ մ'էր եւ անմատչելի մարդոց. հազիւ նշմարած էին զանոնք Բեթանիացի երկու հովիւներ որոնք տարածեցին անոնց անունը ու զործը. հետզհետէ անոնց յարեցան մենակեացութեան հետեւողները որոնց համար նեղ կուգար այրը, այդ պատճառաւ ան վերածուեցաւ եկեղեցիի, և անոր շուրջը զըտնուած տեղերու մէջ ալ շինուեցան մենակեացներու խոճիթներ: Այդ այրին մէջ էր (421) որ Եւթիմիոսի քարոզութեամբ արար Ասպրէտ իր ցեղովը քրիստոնէութիւնը ընդունեց և մկրտուելով կոչուեցաւ Պետրոս եւ որ յետոյ եպիսկոպոսանալով ներկայ գտնուեցաւ Եփեսոսի ժողովին. նոյնին աներձագն՝ Մարիս, իբր վանահայր յաջորդն հղաւ Թէոկտիստոսի: Եւթիմիոս այրին մէկ անկիւնը շինած էր մկրտութեան փոքրիկ աւաղան մը՝ որ կը պահուէր մինչեւ Կիւրեղ Սկիւթուպոլսեցիին ժամանակ: Մարիս կամ Մարինոս իր մկրտութենէն անմիջապէս յետոյ վանական դարձաւ եւ իր բոլոր ուշադրութիւնը տուաւ վանքին շինութեան և ընդարձակման:

Երկու մենակեացներէն Եւթիմիոս չուղեց մնալ Տէյր Միւքէլիք և հակառակ Թէոկտիստոսի և այրին մենակեացներուն բուն փափաքանաց բաժնուեցաւ վանքէն և զանազան տեղեր շրջագայութենէ յետոյ հաստատուեցաւ Սահէլ՝ ուր տակաւ առ տակաւ խոնուեցաւ միայնակեացներու և նորահաւատներու բազմութիւն մը. մեծ էր անունը Եւթիմիոսի եւ ան պարծանքը եւ զաւ երուսաղէմի Անապատին. հոն նոյն ճգնարաններուն մէջ էր որ Մեծ Անապատականը կ'ընդունէր հայ ուխտաւորներու բազմութիւնները ու զանոնք հայրական խնամքով մը կը սփոփէր՝ հրաշագործութեամբ հացի և իւղի. հոն իր հովանիին տակ կը դաստիարակէր իր ուսուցչին՝

հայագգի Սիդինիոսի եղբորորդիները՝ Անեփանոս, Անյրեսա և Դայիանոս որոնք յետոյ եպիսկոպոսներ հղան և զրաւեցին Պաղեստինի կարեւոր աթոռները: Եւթիմիոսի Սահէլի վանքին պատմութիւնը ընդարձակ նկարագրած ենք մեր գործին մէջ (Տե՛ս Հայկական Հիմ Վանքեր և Եկեղեցիներ Սուրբ Երկիրն մեջ, էջ 329 — 339): Փափաքողք կրնան զիմել անոր:

Մեր յիշեալ աշխատութեան ժամանակ տակաւին մաքրուած չլլալով աւերակներն Եւթիմիոսի առաջին վանքին՝ Տէյր Միւքէլիքի, չկարողացանք որոշ տեղեկութիւններ տալ անոր մասին, բայց այժմ նոյն աւերակներն հետազոտուած ու մաքրուած են, հետեւեալ զանց ընելով շէնքին նկարագրութիւնը, կուտանք միայն հնախօսութեան տեսակէտով աւագ կարեւորութիւն ունեցող նոյն վանքին եկեղեցիին որմանկարներու նկարագրութիւնը, վասն զի յայտնի է թէ Երուսաղէմի Անապատին մեծ վանքերուն վանականները մեծ ազդեցութիւն ունեցած են քրիստոնէական եկեղեցիին պատկերազրութեան մասին:

Նախ քան զայդ, կ'ուզեմ յիշել նոյն վանքին մինչեւ Ը. դար կանգուն եւ շէն մնալը հաստատող սրտառուչ պատմութիւն մը որ գրուած է Ը. դարու վերջերը տպող Ստրացի Ստեփանոսի (եղբորորդի Յովհ. Դամասկոսցիին) Կենսագրութեան մէջ որմէ կը հասկնանք թէ ճշոյն միջոցներուն այրին մէջ կ'ապրէր եղիպտացի մենակեաց մը, Բրիստափոր անունով: Ստեփանոս սովորութիւն ունէր ամէն կիրակի որքան կարելի է հոն երթալ եւ Ս. Հաղորդութիւն տալ անոր: Պատմութենէն յայտնի կ'ըլլայ թէ ինչպէս կը մօտենային այրին: Երբ իր սովորութեան համաձայն, փոքրիկ քարով մը այրին զրան կը զարնէր, Բրիստափոր վար կ'իջնէր երկար սանդուխտ՝ պարանին հետ: Երբ սուրբը ներս կը մտնէր, սանդուխտ զարձեւալ վեր կը քաշէին: Այս առթիւ մենակեացը կը ջանար ստիպել սուրբը որ երկարէ իր հոն մնալը: Ան գիշեր ատեն կ'առնէ պարանները և կը պահէ զանոնք, երբ Ստեփանոս կը մերժէ հոն մնալ, կ'երթայ կը կղպէ դուռը փականքով: Եւ հոն կը մնայ սուրբը մինչեւ որ Եւթիմիոսի վանքէն կամ Մար Սարային և ուրիշ տեղերէ մէկը գայ, որ ժամանակ

բանալին կ'աննէ եւ դուռը կը բանայ»։ Բայց, այսու ամենայնիւ, սուրբը իր աշակերտ Եւստրատիոսը կը կանչէ եւ անոր ծնրադրել տալէ վերջ՝ կ'ըսէ. «Թրհնեալ քլայ Տէրը իր անուան փառքովը, որ բացաւ փականքը»։ Աշակերտը ոտքի կ'ելլէ եւ իր մատներուն ծայրովը կը դպչի փականքին որ անմիջապէս կը բացուի։ Այս գրողը կը ջանայ բացատրել թէ սոյն գէպքը սուրբը ինքը կատարած է եւ ոչ թէ աշակերտը, դուռը, պատը եւ ամբողջը ուղիղ կերպով եւ երկիւղով կ'իյնան ձորին մէջ։ Սուրբը յետոյ գտնուելով իր աշակերտին կ'ըսէ երթալ գտնելու այրին վերի սենեակին խողովակին մէջ պահուած պարանները։

Եւթիմիոսի վանքին գոյութիւնը կը յիշատակուի մինչև ԺԲ. դար, բայց Միւլքէլիքի վանքը աւելի կանուխ անյիշատակ մնացած եւ կիսակործան վիճակ մը ունեցած է. եւ այլը որ եկեղեցիի վերածուած էր շատ կանուխէն, գրեթէ դարերով անմատչելի դարձած է ո՛րեւէ ուղեւորի. ԺԹ. դարուն շատ քիչեր մտած են նոյն այրին մէջ հետաքրքրութեան համար, միայն 1927 ին D. J. Chitty գիտնականին վիճակուած էր ոչ միայն Եւթիմիոսի վանքին աւերակները հետազոտելու եւ մաքրել տալու կաւերէ գործը, այլ նաև Միւլքէլիքի այլը բանալով քննել եկեղեցիին հնախօսութիւնը եւ ճարտարապետութիւնը, լուսանկարելով որմանկարներն, արձանագրութիւններն ու քանդակները. 1927 ին Միւլքէլիքի առաջին մուտքին առթիւ յիշեալ գիտնականին կ'ընկերանային ուրիշ երկուս գիտնականներ, որոնցմէ ծանօթ են մեզ Հ. Buxton, անգղիացի անուանի եկեղեցականը եւ Հ. Պրիմմէն Երուսաղէմի մեր Ընծայարանի եւ Ժառ. վարժարանի Անգղ. լեզուի, գրականութեան եւ պատմութեան ամերիկացի պատուական ուսուցիչը։

D. J. Chitty իր հետազոտութեանց մանրամասն նկարագրութիւնը եւ որմանկարներուն եւ այլ յիշատակարանաց լուսանկարները հրատարակած է Palestine Exploration Fundի կողմէ ի լոյս ընծայուող հանգէսին 1928 ի Յուլիսի թուին մէջ, որմէ մենք օգտուած ենք այս յօդուածին խմբագրութեան առթիւ։

ՄԿՐՏԻՉ ԵՊՍ. ԱՂԱԽՈՒՆԻ (Մնացեալը յաջորդով)

ՄԱՏԵՆԱԽՕՍԱԿԱՆ

ԶՈՒՍՐԹՆՈՑ ՏԱՐԵԿԻՐԲ. Բ. — Գ. Տաւրի, 1932 — 1933. Տպագրութիւն «Խալք» — Քեչիւեան, Պոլիս։ Էջ 177, զին 150 դրու։

Զուարթնոց տարեգիրքը Պոլսոյ Կեւտիկ փաշայի Հայ Աղքատախնամ Մարմնոյն հրատարակութիւնն է, իր գոյութեան քսան եւ հինգամեակին (1908 — 1933) առիթով հրապարակ հանուած։

Մաքուր թուղթի վրայ պատկերազարդ հատոր մըն է «Զուարթնոց»ը որուն մէջ կ'երևան նախ՝ իբր ներածութիւն մը, Աղքատախնամի յայտարարութիւնը այս հրատարակութեան առիթով. եւ երկու գրուածներ, մէկը՝ «Ինչ որ ունիմ», ստորագրուած Վեր. Ս. Պ. Մանուկեանէ, աւետարանաշունչ եւ բարոյալից գրութիւն մը, որ, կերպով մը, կը պատկերացնէ աղքատախնամ մարմիններու քրիստոնէական խաչան ու կոչումը, երկրորդը՝ դոր կը ստորագրէ Գառնիկ Սինանեան, վերնագիր ունի «Կարեկցութեան զգացումը» փիլիսոփայական, հոգեբանական ու պատմական վերլուծում մը, գութի բնական զգացումին, մարդուն մէջ։ Ասոնց կը յաջորդէ Կեւտիկ փաշայի Աղքատախնամ Մարմնոյն քսանհինգ տարուան պատմութիւնը, կարելի մանրամասնութիւններով, իրերայաջորդ վարչական մարմիններու կազմին, անոնց գործունէութեան, հասոյթներու եւ ծախքերու մանրամասնութեան եւ գործին արդիւնաւորութեան թաղեցի կարօտներու շրջանակին մէջ։

Ներածական այս մասէն վերջ կուգան զրական ու գեղարուեստական բաժինը որոշ բաժանումներով։

Ա. Ընկերային, ուր աչքառու գրուածներ ունին Ար. Տէր Յակոբեան, Գարեգին Եպս. Տրապիզոնի, Յ. Թ. Հինգլեան, Սէթ Արսէնեան, Յ. Մարթեան եւ ուրիշներ։

Բ. Գեղարուեստական, միակ երկար ուսումնասիրութեամբ գրուած, «Գեղարուեստի հրաշալիքներ» խորագրով, ստորագրուած Ա. Գարիպեանէ եւ աշխարհի նշանաւոր արուեստի արտագրութիւններու պատկերներով լուսարանուած։